

Kulis.az "İşdən kənar" layihəsindən dünya şöhrətli alim, akademik Rafiq Əliyevlə müsahibəni təqdim edir. Xatırladaq ki, layihədə müxtəlif peşə sahibləri ilə ədəbiyyat söhbəti aparılır.

- Rafiq müəllim, elmin əlindən ədəbiyyata vaxt qalır? Mütaliə edə bilərsiniz?
- Gənclərə kitabın bir fikrini təkrarlamaq istəyirəm: Əgər Allaha yaxın olmaq istəyirsən, Mövlanəni oxu, insana yaxın olmaq istəyirsən, Dostoyevskini oxu. Mən eyni zamanda, Amerikada da dərslər deyirəm, Corciya Dövlət Universitetində. Bir neçə il bundan qabaq - Mövlanənin yubileyi vaxtı universitetə girəndə gördüm, hər yer Mövlanənin "Məsnəvi"-sinin ingiliscə

lərimə də oxuyuram, bu misalı götürürəm. Bu meyarların içində biri dindir. Kobud dildə desəm, əgər 10 qıza gözün düşübsə, birinci növbədə seçim zamanı dini inanca diqqət yetirilir. İkinci, intellektinə, üçüncü gözəllik, dördüncü mətbəx səriştəsi, beşinci insanlarla yola getmək bacarığı və s.

Biz necə edirdik? Bir riyazi model yarırdıq. Məsələn, bir şeyin maksimal, minimal dəyərini tapmaq üçün törəmə alırdıq, onun ikinci törəməsinə baxırdıq və s. 20-25 ildən sonra başa düşdük ki, ən düzgün üsulu Tanrı yaradır: təbii seçim. Bu gün demək olar ki, dünya o törəmə almaqdan uzaqlaşmış, hamısı keçib genetik üsullara. Yəni bunun valideynlərinin genində nə olub, bu önəmli oldu. Məsələn, geni bir az

Niyə? Çünki dünyada nöqtə adlı şey yoxdur. Hətta ən kiçik hissəciklərin içində belə nöqtə yoxdur. Bax bu yerdən Lütfi Zadənin qeyri-səlis, qeyri-müəyyənlik prinsipi başlayır.

Elmdə də belədir. Deyəsən, bir dəfə APATV-də İlqar Rəsulla söhbət eləmişdik. O, bədahətən, əlaqəsi olmayan suallar verir. Kitabxanadan danışdıqımız an mənə birdən sual verdi ki, Allah nədir? Fikrimi kvant fizikasındakı nöqtəyə götürürəm; elmdə nöqtənin tərifini yoxdur. Dedim, Allahın da tərifini yoxdur, sən mənə tərif istəmə. O yerdə ki sonsuzluq var, demək sonsuz bilmədiyimiz şeylər var. Bildiyimiz damla boyaqdır. Təkcə mənim 30-40 illik fəaliyyətimdən söhbət getmir, bütün dünya

deyir, biz dünyanın yaranmasını tapacağıq, "big bang", böyük partlayış... O biri deyir, yaxşı, tutaq ki, dünyanın nədən yarandığını tapdınız, bəs zaman harada yaranıb? Bax, Allah ordadı, zaman məsələsində.

ABŞ-ın 3-cü prezidenti andıçmə mərasimində qərribə bir söz işlədi: "Böyük dünyaları idarə edən, sonsuz səlahiyyət sahibi köməyiniz olsun!" Təxminən, Allaha verilən tərifdir. Qurani-Kərimdə də ələm yox, "aləmlər" yazılıb. Dünyaları idarə edən sonsuz səlahiyyət sahibi kimdir? Bu nə Trampdır, nə Putindir...

- Rafiq müəllim, düşüncələrinizdəki, ideallarınızdakı ilahi məqamlar, dinə, Allaha münasibətinizə, ateizmə daha çox meyilli görürsən Avropa, Amerika alim-

Rafiq Əliyev:

"Mən Allahsız alim tanımıram"

tərcümələri ilə bəzədilib. Təəccübləndim. Ofisim universitet binasının 8-ci mərtəbəsində idi. İkinci mərtəbəyə qalxdıqda gördüm, bu mərtəbədə Mövlanənin başqa məsnəviləri var. Üçüncü mərtəbədə də eyni mənzərəni gördüm. Hövsələm çatmadı, 8-ci mərtəbəyə liftlə qalxdım. Gördüm, 8-ci mərtəbədə də eyni vəziyyət. Bir amerikan həmkarımdan soruşdum ki, siz xeyir ola, Mövlanəni bu qədər çox sevirsiniz? Dedi, siz bilmirsiniz ki, dünyada ictimai fikrə təsir edən 5 şəxsiyyətdən biri Mövlanədir. Nəinki Amerika, bütün dünya Mövlanəni qəbul edir. O baxımdan deyirəm, Tanrıya yaxın olmaq istəyirsən, Mövlanəni oxumalısan. Başqalarını da çox oxuyuruq. Dostoyevskini də çox sevirəm. Şəxsiyyəti yox, əsərlərini...

- Dostoyevski demişkən, böyük alim Eynşteyn nisbətli nəzəriyyəsinə Dostoyevskidən təsirlənərək kəşf etdiyini deyirdi. Elə bir şair, yazıçı, mətn olubmu ki, sizə elmi işlərdə ipucu verə?

- Uşaqlığım Şuşada keçib. Əsasən yaylaqda. Şuşadan bir az aralı Turşsu adlanan yer var. Yayda orda çadır qurardıq. Çadırımız həmişə bir palıd ağacının altında olardı. Elmi dərəcə alandan sonra da gedirdim ora. Həmişə o palıda fikir verirdim, görürdüm, külək nə qədər şiddətli olsa da, bizim palıdı öyə bilmirdi. Ancaq otları, əlaqları o tərəfə, bu tərəfə əyirdi. Sonra mən invariantlıq nəzəriyyəsi üzərində işlədim. İşlərimin köklərindən biri də budur. Akademik dildə invariantlıq deyirik, adi desək, "asıllı olmamaq" da demək olar. Məsələn, o palıd küləyə invariant idi. Mənim bir neçə kitabım elə bu invariantlıq nəzəriyyəsi üzərindədir. Fikirleşdim, təyyarəni, kosmik aparatı idarə eləyən sistemi necə qurmaq lazımdı ki, bəzi proqnozları qarşılıya biləsən. Təyyarədə hər 100 metrədən bir hava ölçülür, qarşısındakı vəziyyətlə bağlı proqnozlar verilir və havaya uyğun təsir tətbiq edilir ki, təyyarə yellənməsin, qəzaların qarşısı alınır.

Siz ipucu deyəndə həmin palıd ağacını xatırladım. Düşündüm ki, palıd elə köklənibsə, demək, süni sistemləri də elə kökləmək olar.

Sonra mən Ramiz Rövşən haqqında bir yazı yazdım, təxminən iki il bundan qabaq. Yazmışdım ki, sən bizim Turşsudakı palıda oxşayırsan, invariantsan, yəni, zamanın heç bir küləyinə əylməmişən. Amma bunu süni surətdə bizim dostluğumuz yarada bilmədi. Bu Tanrının sənə bəxş etdiyi şəxsiyyətdir ki, özünü elə idarə eləyə bilirsən, yəni bütün təsirlərə invariant qalırsan.

Hüseyn Cavidin sözü var:

***Yurdu sarmış qabaltıq, yaltaqlıq.
Yüksəliş varsa, səbəb alçaqlıq.***

Yəni, invariant adamlarda qətiyyət əylməyib, sınımaq olmur. Biz də o Allahın yaratdığı ideyanı süni sistemlərə köçürməyə çalışdıq.

"20-25 ildən sonra başa düşdük ki, ən düzgün üsulu Tanrı yaradır"

- Allahın yaratdığı ideyaları süni sistemlərə keçirmək... Qeyri-adi problemləri, göstəriciləri varmı bu prosesin?

- Çox qərribə sual verdimiz... Elmi ömrümün 20-25 ilini optimallaşdırma məsələsinə həsr eləmişəm. Optimallaşma - yəni seçimlərinin və alternativlərinin olduğu zaman onların içindən ən yaxşısını seçə bilmək. Məsələn, internetdə maraqlı bir tipik məsələ qoyublar: həyat yoldaşı seçmək! Orda çoxlu kriteriyalar var. Doğrusu, mənim üçün də maraqlı gəldi. Mən qərarqəbul etmə dərsi deyirəm, bunu bəzən tələbə-

dəyşdirərsən, mutasiya olar. Yaxud seçimlərinin içində mutasiya olsa, onu qəbul eləyə bilməyəcəksən. Yəni, texniki sistemlərlə təbiətin fərqi budur ki, təbiət daha kamildir, nəinki cəmiyyət və texniki dünya.

- Bəzi paradokslar və şərhlər kvant nəzəriyyəsinin nəticələrinin ilahi müstəviyə təslim olduğunu deyir. Məsələn, türklər buna "super pozisyon" deyir, səhv eləmirəmsə, "vahid göz" termini də var həmin paradoksdadır. Bugünkü texniki elmlərin gəldiyi nəzərlər, nailiyyətlər kainatın dərkində nə dərəcədə funksionaldır? Elmin gəlib çıxdığı üfüqlər qənaətbəxşdirirmi?

- Kvant nəzəriyyəsinə qayıdacam... Amerikanların "Discovery" kanalı var, orada "Qurani-Kərim"dən elmi fikirlər gətirilir. Məsələn, fizikada məşhur problem olan "qara dəlik". Qurandakı təfsiri verirlər, sonra bugünkü elmi şərhləri təqdim edirlər, çox üst-üstə düşür. DNT barədə Qurani-Kərimdə aydın yazılıb.

Mənə elə gəlir, bizim bilmədiklərimiz bildiklərimizdən milyon dəfə çoxdur. O qədər anomal hadisələr var ki... Mən "Qurani-Kərim"-i ən böyük mənəviyyat sistemi sayıram, ancaq özüm din adamı deyiləm, görə bilməyəcəyəm, görə bilməyəcəyəm. Yəni atributları

- namazdı, digər atributları, bunları eləmirəm. Demirəm, eləməyən. O, inancdan asılıdır. İnsanın xarakterindən asılıdır. O da çox vacib bir şeydir.

İndi qayıdaq kvant fizikasına... Üç yol keçmiş riyaziyyat əslində danışmaq dildir. Danışanda sözlərdən istifadə edirik, riyaziyyatda rəqəm və simvollar. On il qabaq bir məqalə yazmışdım. Orda belə qeyd etmişdim ki, əgər dil çox inkişaf etsəydi, onun üstündə əməliyyatlar, hesablamalar aparıla bilərdi. Belə olduğu halda klassik riyaziyyata ehtiyac qalmazdı. Dilin gücü çatmadı. XXI əsr dil əsri adlanır. Məsələn, rəhmətlik Lüfi Zadənin axırncı nəzəriyyələrindən biri sözlə hesablamadır. Əgər o vaxtı sözlə hesablama üçün dilin potensialı olsaydı, bu riyazi simvollar, tənliklərə ehtiyac qalmayacaqdı. İndi isə elmin istiqaməti sözlə yazmağa, sözlə hesablamağa doğru gedir.

- Oxucularımız üçün sözlə hesablamağa dair bir nümunə dəyə bilərsinizmi?

- Məsələn, bir müddə deyim; Yaranmış bütün insanlar öləcək. Düzgün müddədir, elədirmi?

- Bəli.

- İkinci bir fakt: Sokrat insandır. Siz artıq bu iki müddədən irəli çıxıb deyə bilərsiniz ki, Sokrat da öləcək. Siz bu zaman bir tənlik hesablamış olursunuz. Burada nə "x" oldu, nə "y", nə də "z". Sözlə hesabladım. Riyaziyyat da dəyişərək sözə uyğunlaşır.

Dediym kimi, riyaziyyat 3 dövr keçib. Birinci klassik dövr, ikinci ehtimal nəzəriyyəsi dövründə başlandı və kvant fizikası yarandı. Ola bilsin ki, bu oxucular üçün o qədər maraqlı olmayacaq, amma kvant fizikasındakı bir prinsip var: qeyri-müəyyənlik prinsipi. Deyir, bir nöqtədə hissəciyin yerini və sürətini təyin etmək olmur. Bu gün isə o məşhur prinsipi tənqid edirlər.

elmi bilmədiklərimizlə müqayisə olunmaz, çox kiçik zərrədir. Baxın, o yerdə ki sonsuzluq var, orda Allah var. Mən texniki elmlərin nümayəndəsi olsam da, insanın özünə alim deməsini qəti sevmirəm. Xudu Məmmədovu tanıyırdınız?

- Tanıyıram əlbəttə, sonsuz rəğbət var. Allah rəhmət eləsin.

- Allah rəhmət eləsin. Biz Xudu Məmmədovu xalaoğlu-yuq. Onun bir sözü vardı, adam özünə alim deyirmi? Alim Nyutonudur, Eynşteyndir. Bir də görürsən, biri hardansa çıxıb deyir, biz alimlər belə etdik, elə dedik... O zaman mən İlqarın sualına cavab verdim ki, nəzibillah, Allah olmasaydı da, onu uydurmaq lazım idi.

Sən inanmırsan, mən bir şey demirəm, mənim inanmamamın da sənə aidiyyəti yoxdur

- Bəs ateistlər?

- Ateistlər də var, mən onların əqidəsinə hörmət eləyirəm, amma ateist deyiləm. Din olmasaydı, dünya xaosun içində olardı. Din nizam üçündür. Dini siyasətə, elmə qatmaq lazım deyil. Bilirəm, bu sözlərdən sonra ateistlər məni tənqid eləyəcəklər. Amma dözümlüyəm, invariantam. Qoy tənqid eləsinlər. Bir dəfə Amerikadan bir azərbaycanlı məni tənqid etdi. Onun yazdığı deyirəm: "Rafiq müəllim bu boyda elm adamıdır, Allaha inanır".

Sən inanmırsan, mən bir şey demirəm, mənim inanmamamın da sənə aidiyyəti yoxdur. Mən bu söhbətlərin fəvqündəyəm. Amma bu fiziklər ki, yığışmalar, bu sahədə baş sındırırlar: "big bang", (böyük partlayış), "dünya nədən əmələ gəldi", "hansı partlayışdan yarandı", "necə oldu"... Mən bunların qəti əleyhinəyəm. O tədqiqatlar pis tədqiqatlar deyil, bəzi fiziki problemləri öyrənirlər. Amma dünya nədən əmələ gəldi məsələsinə mən absurd kimi baxıram. Ola bilsin, mən yanlışım, onlar düz düşünür. 7-8 il bundan qabaq Oqtay Qorcu mənə bir yazı istəmişdi, qeyri-səlis məntiq və din barədə. Dedim, Oqtay, mən teoloq deyiləm, din bir az başqa, ağır, həm də incə sahədir. Orda qəti qələt eləmək olmaz. Çox xahiş etdilər, yazdım. O yazıya görə Tövrətə oxudum, İncilə oxudum, Qurani-Kərimi bir də oxudum, axırı yazdım. Sonra gördüm Amerikada bir kitab çıxıb, "Qeyri-səlis məntiq və Quran".

Yəni, Quranın təfsirində qeyri-səlis məntiqlə uyuşan çox şey var. O yazımı yazanda qarşıma bir şey çıxdı. İngiltərədə iki dost professor söhbət edir, biri astronomdur, digəri təbabət sahəsində çalışır. Biri

ləri, tənqidçiləri tərəfindən necə qarşılanır?

- Aha. Bunu mütləq yazın. Lütfi Zadə çox böyük alim idi. Ümumiyyətlə, mən yazılarımda bu 3 şəxsiyyətin adını bir yerdə çəkirəm: Nyuton, Eynşteyn, Lütfi Zadə. Nyuton, təbii ki, fizikada böyük kəşflər etdi. Eynşteyn sərhəd qoydu, dedi, bu sürətə qədər Nyutonundur, bu sürətdən sonra Eynşteyndir - yüksək sürətlər fizikası. Zadə isə bütün elmləri dəyişdi - fizikanı, riyaziyyatı, texnikanı, fiziologiyayı... Baxın, bu dəqiqə mənim kitabxanamdakı qeyri-səlis fizika var, qeyri-səlis kimya var və s. Biz Zadə ilə 40 il bir yerdə işlədik. Bu 40 il ərzində onun leksikonunda statistik analiz aparacaq, görürük ki, ən çox "inşallah" sözünü işlədib. Buna şübhənz olmasın.

Eynşteyn xəstəxanada ölümündən bir neçə gün əvvəl Nobel mükafatı aldığı məqaləni istəyib. Baxıb, sonra məqaləni yərə atıb. Orada bir ifadə işlədibmiş: "Tanrı kainatla zər oyunu oynamır". Niyə zər? Kvant nəzəriyyəsi, onun Nobel aldığı dalğa nəzəriyyəsi, bütün bunlar ehtimal nəzəriyyəsinə söykənir. Ehtimal nəzəriyyəsi də qəmərdən gəlir, zər oyunundan. "Tanrı kainatla zər oyunu oynamır". Yəni, mənim nəzəriyyəyə zərə söykənir. Onun fikrində qeyri-səlis məntiq nəzəriyyəsinin istifadə olunması var idi. Fikrimi ona götürürəm ki, Nyuton həmişə Tanrıya inanmış adam olub, Eynşteyn də eynən. Zadə də onlar kimi... Üzr istəyirəm, hərdən öz yazılarıma istinad eləyirəm. Mənim, "Allahsız alim tanımıram" adlı yazım var. Yazımın adı belədir. Mən həqiqətən də Allahsız alim tanımıram. Sualınıza cavab olaraq onu deyim, Qərbdə o qədər alimlər kilsəyə gedir ki! Əsl alimlər Tanrıya inanır. Ramiz Rövşən demişkən, Qərbdə də belə düşünürlər:

***Nə var Allahdan yuxarı?
Nə var, qəbirdən aşağı?
Çəkdiyim ahdan yuxarı,
Bildiyim sirdən aşağı?
Ruhum, dur, yıqış, gedirlik,
Sən yuxarı, mən aşağı.***

- Az əvvəl Xudu Məmmədovu xatırladınız. Onun belə bir fikri var: "Məhdudiyət kəşfin anasıdır". Bu fikrin özünə yer elədiyi bir çox mənzərələrlə qarşılaşıram. Məsələn, İran və İran kinosu. Diqqət eləsək, İran kinosunun bütün problematikasında İran durur: qadağalarıyla, senzurasıyla... Hansı ki, rejissorlar bu qadağaların sərhədlərində təhlükəli rəqs etdikdə, yüngülcə o sərhədlərə toxunduqda tellər rezonans yaradır. Sənətin, ümumilikdə mənəvi məhsulların yaxşı yetişməsinə məhdudiyətlərin, sərhədlərin kömək olduğunu qəbul edirsinizmi?

- Tamamilə düz deyirsiniz. Ədəbiyyat üzərindən baxsaq, 60-cı illər Azərbaycan ədəbiyyatında intibah dövrüdür. Məsələn, Sovet dönməsində "Allah", "Ölüm" mövzuları qəti qadağan idi. Mən metafizik şairimiz kimi Cavidə tanıyıram. Caviddən sonra 60-cı illərdə Azərbaycan ədəbiyyatına yenidən "Allah" və "Ölüm"ü Ramiz Rövşən, Vaif Səmədoğlu, Vaqif Bayatlı gətirdi.

O yerdə ki, qadağa olur, insan içini açmaq istəyir. Ona görə Xudu Məmmədovun fikri ilə razıyam.

Mən Allahdan başqa heç kəsdən dəstək gözləməmişəm. Bircə demişəm ki, mənə mane olmasınlar. Sərdar, bilmirəm, fotoqrafın necə çəkdi, mənim üzüm gömgöydür. O qədər vurublar, ordan-burdan. Fələyin vurduqları da var, insanların vurduqları da var... Amma o zərbələr mənim üçün hər zaman stimül olub.

Ardı olacaq Sərdar Amin